

ДВІ ШЛЯХТИ, ДВІ ДОЛІ: СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКОГО ДВОРЯНСТВА НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII–XIX ст.

Марія Мельничук

TWO GENTRY, TWO FATES: THE POSITION OF THE POLISH NOBILITY IN PODILIA AT THE END OF THE 18th – 19th CENTURIES

Mariia Melnychuk

The existence of the Polish nobility on the territory of Podilia can be conventionally divided into two periods. During the first period, which related to 1795–1830, the policy of St. Petersburg in relation to the strata remained relatively loyal. The gentry was transferred to noble status, representatives of the group could apply for positions in the civil service, freedom of religion was preserved. The situation changed radically after The November Uprising of 1830–1831, after which the Russian empire took a course to limit the freedoms of the Polish nobility.

The rentier gentry will experience a great collapse. The courtiers, who remained tax-free strata and didn't hurry to swear allegiance to the emperor, were an obstacle for the Russian empire. In addition, St. Petersburg saw a potential danger in the political activity of the group that had a hand in the uprising. Over time, the rentier gentry were equalized in rights with the Ukrainian peasantry. The great gentry also experienced social and economic oppression, against which the government initiated demonstrative punitive trials.

The educational and cultural policy of the anti-Polish direction included the persecution of church clergy and trials of students, the closing of churches and religious schools, the elimination of Greek Catholicism, etc. The Russian government was aware that the fight against culture is an effective tool that will help Poles to forget their ethnicity, so it spared no effort and no money.

The initial attitude of the government officials of the Romanov state towards the nobility was the usual deception. The Polish uprisings of 1830–1831 and 1863–1864 were only a pretext for starting a repressive policy against a group that came from Russia's hated rival, the Rzeczpospolita. The further attitude of the imperial ideologues was aimed at humiliating and subjugating the nobility, turning it into a second-rate figure of the state hierarchy and an obedient tool in the hands of St. Petersburg.

A variety of tools were used: discriminatory legislation, humiliating trials, exile to a katorga, transfer of peasants to the rank of peasants in the case of the rentier gentry. However, the Russian Empire remained powerless, because Polish landowners continued to prevail in Podilia and retain strong influence.

Keywords: great gentry, nobility, Podilia, rentier gentry, Russian Empire, The November Uprising of 1830–1831, The January Uprising of 1863–1864.

Польська спільнота з'являється на теренах Поділля з утвердженням у регіоні влади Речі Посполитої. Після приєднання краю до Російської імперії в 1793 р. польська шляхта продовжує зберігати сильні позиції в регіоні. Однак російський уряд прагнув послабити іноетнічні впливи, що виливається в протистояння на декілька десятиліть. Дослідження способу життя шляхти, форми взаємин шляхти і керівництва Росії необхідні для того, аби зрозуміти, чому ця верства за лічені десятиліття перемістилась з авангарду політико-соціальної сцени на її задвірки.

Невід'ємним джерелом вивчення бутності польської шляхти на українських теренах є матеріали Центрального державного історичного архіву у м. Київ (ЦДІАК України). Справи фондів надають інформацію про кількісний склад групи, перебіг Кампанії з підтвердження прав, культурну політику Петербургу стосовно польської меншини, перебіг процедури секвестру майна та ін.

Обов'язково слід згадати і про нормативно-правові акти. Наприклад, Зведення законів Російської імперії містить законодавчі документи, що є прямим свідченням ставлення Петербургу до польських дворян. Закон «Про заборону особам польського походження знову купувати поміщицьке майно» урізає права і свободи однієї етнічної групи і надає переваги землевласникам російського походження у купівлі майна (Полное собрание законов Российской империи 1867).

Безумовно важливим ресурсом є інформація, подана в мемуарах сучасників, таких як Л. Липковський, Т. Бобровський, Я. Івашкевич. Попри суб'єктивність спогадів як джерела, база є інформативною у плані дослідження способу життя крупних поміщиків, передає бачення сучасників на події та особи, допомагає «пропустити» історичний період крізь себе і дати власну оцінку (Lipkowski 1913; Bobrowski 1979; Iwaszkiewicz 2022).

Коли історичне дослідження торкається польської шляхти на Поділлі, неможливо не згадати роботи французького дослідника Д. Бовуа. В монографіях «Гордіїв вузол Російської імперії...» та «Російська влада і польська шляхта в Україні» автор виступає новатором. Він вперше торкається України як окремої держави на історичній арені. Д. Бовуа розтлумачує особливості включення Поділля і усієї Правобережної України до Російської імперії, причини наполегливості польської шляхти в збереженні своєї окремішності (Бовуа 2007; Бовуа 2011).

При опрацюванні теми постали наступні завдання:

- спостереження за зміною політики Російської імперії відносно польської шляхти у законодавчій, соціальній і культурній сферах протягом 1793–1864 рр.;
- порівняння становища великої та чиншової шляхти у соціально-економічній перспективі;
- аналіз трансформації стосунків суспільної думки великої та чиншової шляхти та їх відносин між собою під впливом маніпуляцій російського уряду.

Присмерк XVIII – перша половина XIX ст. для Російської імперії стають часом численних територіальних надбань. Взнаки ще не давалось її відставання від передових європейських держав того часу, що дозволяло Російській імперії продовжувати експансію на Правобережну Україну, Балкани і Кавказ. Заснована на невилітній праці економіка дозволяла накопичувати скарбницю для утримання значного війська.

Подальша інтервенція Росії на Захід призводить до краху державності Речі Посполитої. Двохсотлітня з лишком історія польсько-литовської конфедерації добігає завершення через тиск сусідніх держав і внутрішні чвари. Згідно пруссько-російським домовленостям в січні 1793 р. Гданськ, Торунь, частина Мазовії переходять під протекторат Пруссії. Поділля, Волинь і Київщина були інкорпоровані у склад Російської імперії.

Попри припинення існування Речі Посполитої, держава Романових з включенням Правобережної України до складу імперії не чинила утисків відносно шляхти. З метою демонстрації лояльного ставлення, російське законодавство переводить великих землевласників до дворянського стану. Так групі вдалось зберегти високий статус в суспільстві, численні маєтності на Поділлі, право на самоврядування і попутно претендувати на зайняття посад при дворі.

Означені землі перетворювались на окрему область під назвою Королівство Польське на противагу іншим адміністративно-територіальним одиницям, таким як губернії, намісництва і області. Жест Петербургу символізував надання колишнім коронним землям відмінного, привілейованого положення. Такі імениті роди, як Потоцькі, Браницькі, Чарторийські одразу пристають на бік російської влади, очільники якої обдаровували їх власністю і посадами.

Доречно сказати, що розміри землеволодінь польських поміщиків могли перевершувати латифундії американських плантаторів. Розміри уділів становили від 5 000 до 20 000 десятин, у власності господарів могли бути декілька сіл чи навіть міст – разом із жителями, що їх населяли. Про такі розкоші не могли мріяти навіть землевласники Польщі і Литви, що вдовольнялись меншими маєтностями.

Описи життя заможної шляхти залишили їх сучасники: мемуаристи, мандрівники і громадські діячі. Оскільки поміщицький маєток перетворювався на своєрідний мікросвіт для знаті, в оформлення, будівництво та обладнання садиби вкладались чималі кошти та зусилля. Панські помешкання Поділля зводились, зазвичай, у класичному чи ренесансному стилі. Архітектурною згадкою тих часів, що збереглись повністю чи частково, є садиба Грохольських, палац Потоцьких в Тульчині, палац графа Ксідо та ін. Популярністю серед поміщиків користувались ви-

шукані садово-паркові ансамблі. Левову долю з них спроектував ірландський ботанік Д. Міклер.

Пристрастю польських дворян було колекціонування живопису, дорогоцінних стародруків, антикварних меблів, зброї, ювелірних прикрас та ін. Панські конюшні могли нараховувати кілька десятків породистих скакунів з усієї Європи, а жоден святковий день не обходився без полювання на звіра.

Доля сімейств великих польських землевласників здавалась безхмарною. До турбот цих не обтяжених клопотами людей входили вишукані прийоми і фуршети, закордонні мандрівки, спілкування з визначними діячами. Вельможі були заповзятими франтами, особливим захопленням яких стала паризька мода. Кожен представник сім'ї мав десяток осіб хатньої обслуги – кухарок, гувернерів, годувальниць, охоронців.

Велика шляхта цуралась будь-якої зайнятості, вважаючи спеціалізацію негідною для представника благородної сім'ї. Торговельна діяльність та керівництво господарством виконувалась руками посередників чи економів-управителів. Апатію великих землевласників відносно громадської діяльності, військової чи цивільної служби та просування кар'єрними сходами Російської імперії наважують назвати своєрідним протестом спільноти проти російського загарбання.

Уродженець Поділля Я. Івашкевич у щоденниках описує враження після гостювання у помістці дворян Чарномських: «Палац був розміщений посеред прекрасного парку, що переходив у ліс, – оточення носило такий же вражаючий характер, – а сама маєтність була влаштована з таким магнатським шиком, як двори яких-небудь удільних князів на Заході. Вдома нікого не було, і ми могли насолодитись побаченою розкішшю... З усього побаченого мене найбільше вразив каретний двір, де стояли незчислені екіпажі різного типу і розмірів...» (Iwaszkiewicz 2022, s. 124–125).

Благоденство колишньої шляхти на подільській землі йменувалось в історичній літературі «Аркадією» за зразком грецької міфології. Втім, не слід забувати, що цей рай на землі, у якому мліли поміщики, досягався ціною зусиль безоплатної праці місцевих мешканців.

Польська шляхта була представлена не лише великими землевласниками. В ході соціальної стратифікації відокремлюється ще одна група – чиншова шляхта, або ж однодворці. Цей збіднілий нобілітет втрачав садиби і капітал з різних причин: банкрутство, нераціональне господарювання, майнові суперечки.

Інколи траплялось так, що в однодворців не було навіть бодай одного наділу – в такому випадку особа оселялась на землях заможної шляхти, сплачуючи податок на користь власника. Сфера зайнятості чиншовиків була далекою від класичної шляхетської бездіяльності. Ці люди несли різноманітні службові обов'язки на користь васала: бюрократичні функції, прийом армії на постій, охоронна діяльність південних кордонів, посадові обов'язки в судах (Бовуа 2011, с. 136).

Виходець з аристократичного роду Т. Бобровський наголошує, що факт вибору шляхтичем професії був порушенням звичаєвої поведінки. На думку автора, професіоналізація перетворювала пана в наймита, адже відтепер особа потрапляла в залежність від результатів власної праці (Bobrowski 1979, s. 294–304).

Бачення автора є прикладом типового світогляду людини пори станового суспільства. У дійсності такі тенденції в зміні способу життя шляхти були своєрідною передтечею переходу до капіталізму. Залишені за бортом безтурботного поміщицького життя, чиншовики перебирають до рук ініціативу за власне благополуччя. Не цурались деякі однодворці зайняття сільським господарством. Інколи вони вели його сумісно зі своїми слугами, хоча назвати слугами їх у такому випадку можна навряд.

Просвітник П. Парандьє в листуванні згадує за чиншовиків: «Зазвичай, мілка, тобто, збідніла шляхта повністю віддається обробітку землі і сільському господарству. Її звичаї такі ж невідгадливі, як і її побут. Вона [шляхта – М. М.] відрізнялась гостинністю, звитягою, безкорисливістю, мало цікавиться тим, що відбувається у світі. Її втішає і турбує лише те, що відбувається на її полях і в сільському господарстві...».

Автор акцентує на симбіозі побутового аскетизму та освіченості представників спільноти. Не дивлячись на брак фінансів, чиншова шляхта намагалась дати своїм дітям хорошу освіту. Однодворці, на відміну від сучасників, були прекрасно обізнані у питаннях правознавства, історії, античної спадщини (АМАЕ, С. Р. Pologne 324, С. Р. Pologne MD 34).

Попри це, незмінною ознакою навіть найбіднішого шляхтича залишалось його виборче право на сеймиках. Голосування чиншової шляхти на виборах, звісно, було фікцією: рішення він приймав за наказом васала. Однак сам факт залучення до громадського життя у шляхетському середовищі був невід'ємною рисою благородного походження.

Петербург тривалий час пантрував збіднілу шляхту: усамітнена верства, що залишалась вірною традиціям, непокоїла державний апарат. Відтепер група будь-що мала бути оподатко-

вана нарівні з селянством. Припускаю, Зимовий палац прагнув знищити цю частину спільноти, тому що вважав її атавізмом польської минувшини. В немилість чиншовики впали також і через участь в повстанні 1830–1831 рр.

Через прірву у матеріальних можливостях обидві шляхти, яким чином, не були рівня одна одній попри спільне походження з Речі Посполитої. Але назвати такі стосунки форматом «пан-слуга» теж не можна: нобілітет залишався у нерозривному зв'язку між собою. Радше це була форма покровительства, де об'єднавчим фактором стала філософія сарматизму, згідно якій уся шляхта пішла від єдиних предків. Очільники Російської імперії вирішили обірвати цю єдність шляхом знищення однодворців як окремої суспільної групи.

На початку 1830-х рр. розгортається Кампанія з підтвердження прав на дворянство польською шляхтою, що здійснювали повітові комісії кожної губернії. Задля легітимізації статусу, особа мала пред'явити об'ємний перелік документації сімейних генеалогічних документів: дійсні свідоцтва про народження, шлюб і смерть, військові і храмові записи та ін. Усні свідчення чи свідоцтва, що викликали у інспекторів щонайменші сумніви, навіть не брались до уваги. Так за десятиліття на Поділлі попередні регалії втратило близько 36 000 осіб (ЦДІАУК, ф. 481, оп. 1, спр. 52).

Іл. 1. Причини декласації чиншової шляхти на Поділлі за рішенням однієї з комісій у процесі Кампанії з підтвердження дворянських прав (станом на 1840–1844 рр.).

Відтепер однодворці, а тепер уже селяни-власники, вносились до категорії оподаткованого населення і підлягали рекрутській службі. Спільнота втрачала виборче право у сеймиках та зазнавала обмежень у доступі до середньої і вищої освіти. Позбавлення невід'ємних атрибутів шляхетського статусу стало неабияким ударом по престижу хоч незаможних, але все ж самолюбивих нобілів.

Цілі держави Романових у такому жесті відносно шляхетського стану є неоднозначними. З одного боку, в ньому вбачається мотив вивести чиншовиків з «тіні» і доотримати в бюджет Російської імперії кошти новооподаткованої верстви. Але враховуючи активність групи в анти-владних заворушеннях, вбачаємо в Кампанії з підтвердження прав також і острах Петербургу відносно однодворців як носіїв державної ідеї Речі Посполитої.

Поміщики не наважувались взяти менш успішних одноплемінників на поруки. Впливові поляки остерігались, що такий жест милосердя одразу направить вістря Петербургу ще й проти них самих. Навряд чи умовний Грохольський хотів би за заступництво над чиншовою шляхтою бути засланим подалі від атрибутів розкішного, розміреного життя в П'ятничанському палаці на сибірську каторгу. Адже гіпотетично нобілітет міг би домовитись способом підкупу з Петербургом, аби однодворці залишились при попередніх правах.

Але, нажаль, у підсумку корисливі пріоритети в середовищі польських поміщиків беруть гору. Задля збереження добрих стосунків з імператором і оточенням дворянство обирає залишатись апатичним до трагедії групи, з якою ще донедавна браталось. Конфлікт із російською владою неминуче призвів би до реакції, що загрожувала б великій шляхті, розніженій персональним раєм на землі, втратою добробуту.

Генерал-губернатор Д. Бібіков та імператор Микола I тріумфували: принизливий психологічний трюк вдався! Граючи на почуттях ображених чиншовиків і наляканих втратою високого

суспільного статусу дворян, Петербург зумів розірвати шляхетське єднання. На мою думку, колишніх однодворців вразив не скільки факт втрати статусу, а скільки зрадницька позиція великих поміщиків.

Фактор образи став вирішальним чинником пасивного включення чиншової шляхти в майбутній перебіг Січневого повстання 1863–1864 рр. Відродження Речі Посполитої зовсім не цікавило верству, адже своїх титулів вони позбулися і маєтностей не мали, тож і відновлення державності їх не цікавило. Ставати до зброї з метою охорони інтересів багатших представників свого попереднього стану колишні шляхтичі не бачили сенсу.

Попри втрату зв'язку з великою шляхтою та позбавлення дворянських прав, колишні однодворці не втрачали відчуття окремішності та винятковості. Виразним прикладом цьому може бути зафіксований випадок, що стався в містечку Ямпіль. Поляк Л. Зажицький відмовився спілкуватись з держслужбовцями російською. Він вмотивував вибір тим, що може вільно спілкуватись рідною мовою, адже Річ Посполита невдовзі відновить своє існування (ЦДІАУК, ф. 422, оп. 820, спр. 371).

Серед нащадків чиншової шляхти під впливом романтичної філософії ширилась українофільська тенденція, що підштовхнула частину підростаючого покоління декласованої групи до зближення з українським народом. За оспівування селянської нелегкої долі, інтерес до історії та фольклору українських кріпаків такі особи були охрещені «хлопоманами». Найяскравішим представником течії став історик і археолог, організатор Київської громади та уродженець Поділля В. Антонович.

Якщо чиншовики випили свою чашу, то для великих землевласників випробовування лише починались. Не дивлячись на дворянський статус, колишні вельможі Речі Посполитої все одно залишались для держави Романових ворожим елементом. Імператор Микола I з радниками В. Кочубеєм і М. Новосильцевим вдаються до акції, що мала на меті посіяти в середовищі польського нобілітету страх.

«Козлами відпущення», над якими було вчинено демонстративну розправу, стали поміщики, що фінансово заохочували повстання 1863–1864 рр. Так на Поділлі були позбавлені права на земельну власність Е. Словицький, В. Жевуський, Г. та І. Собанські, А.-Є. Чарторийський та ін. Секвестру владі було недостатньо: на каторжні роботи з краю було заслано 86 шляхтичів (Бовуа 2011, с. 491–517; ЦДІАУК, ф. 442, оп. 815, спр. 490).

Каральні акції мали на меті доведення того, що благополуччя навіть найзаможніших і найбільш родовитих поляків в Російській імперії покладається лише на государеву милість. За найменший непослух бунтарі могли зазнати покарання, як неслухняна дитина від суворого батька.

Не лише соціальне положення колишньої польської шляхти було поставлене під удар. Єству Петербургу противним було все, з чим пов'язувалось перебування Речі Посполитої на українських правобережних землях. Тому наступним кроком нищівних заходів стало переслідування римо-католицизму на Поділлі та курс на обмеження католицьких впливів на населення регіону.

Західне християнство здавна було ворожим для Російської православної церкви як уособлення ворожого «полонізму». Додатковим тригером Зимового палацу стало сприяння католицького духовенства Листопадовому повстанню 1830–1831 рр. Станом на 1830-ті рр. на Поділлі було припинено діяльність 19 костьолів і лише 5 продовжували діяти. Обмежень зазнали свобода обрядовості, допуск молоді до освіти в католицькому дусі, переслідувались духовні лідери.

У 1839 р. держава Романових заходить ще далі та забороняє функціонування на території українських і білоруських губерній греко-католицьких храмів. Колишні прихожани автоматично зараховувались до православних.

Обмежувального характеру набули заходи відносно освітньої політики польської спільноти. З придушенням повстання 1830–1831 рр. першою санкцією стає заборона на викладання рідною мовою. Педагоги і студенти, що відзначились в антиросійських заворушеннях, зазнають репресій і переслідувань. У повітовій Вінниці ув'язнили 15 осіб за звинуваченням в причетності до повстання (Бовуа 2011, с. 404–405, 472).

Черговий виток польської освітньої політики Російської імперії відбувається у 1860-х рр. Подільський губернатор скасовує діяльність 10 католицьких шкіл у регіоні, де вчилися також і українські діти зі сполонізованих сімей. Генерал-губернатор М. Анненков, який відрізнявся надмірною упередженістю відносно етносу, вважав кожную школу таємним осередком. Приналежність до польського народу перетворилась на об'єкт засекречення, батьки приховували від дітей правду про коріння (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 810, спр. 182).

Колішні однодворці довго не могли звикнути до нового положення в суспільстві. Поліцейські ревізії, що відбувались з метою вилучення в чиншовиків податків, а також втрата ними

наділів після ліквідації кріпацтва стали приводом для бунтів. Сутички відбулись в Проскурівському і Липовецькому повіті (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 317, спр. 72).

Але декласована група продовжувала зберігати віру в повернення нерухомості та не припиняла надсилати позови до генерал-губернаторів і міністрів. Варто лише здогадуватись, яким приниженням для колишньої еліти були чолобитні до своїх кривдників.

Колишня польська шляхта зазнає обмежень у праві набуття і володіння нерухомістю. У 1865 р. світ побачив закон «Про заборону особам польського походження знову купувати поміщицьке майно». Згідно документу, нобілітет не лише не міг купувати нові угіддя, а ще й мусив сплачувати податок у 10% за володіння вже наявним наділом (Полное собрание законов Российской Империи 1867, с. 326–327). Акт мав стимулювати продаж польським дворянством земель.

Антипольська політика відзначилась половинчастим успіхом: на Поділлі заборгованість групи по іпотечній виплаті сягнула 43%. Однак дискримінаційне законодавство та заохочувальна політика відносно російських дворян не змінили домінування власності польських поміщиків у регіоні. У 1896 р. відсоток землеволодіння етнічної спільноти все одно превалює над російським і становить 51,95% супроти 48,05% (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 613, спр. 81).

Знищення чиншової шляхти як стану було для Зимового палацу замало: ідеологи імперії вирішують стерти будь-які згадки про існування верстви. Що казати, навіть для самого сімейства Романових колишні однодворці були ворожим елементом. Двоє терористів з шістьох, що замахувались на життя імператора Олександра II у проміжку з 1866 по 1881 рр., належали до збіднілих польських родин.

Слід зауважити, що в хиткому положенні безземельної шляхти була вина і католицьких релігійних діячів. Поведінка сану є цілком логічною для станового суспільства, так як великі поміщики були благодійниками християнської культури, костелів, спонсорували духовенство загалом. Знедолена частина колишньої шляхти духовних лідерів не цікавила, адже попри тези християнського гуманізму сповідували вони лише меркантильні цілі. Припускаю, якби духовенство дотримувалось паритету та взяло на себе роль об'єднуючої ланки, драми розколу не відбулося.

Отже, втрата державності Речі Посполитої лягла непосильною ношею на плечі чиншової і великої шляхти. Якщо великим землевласникам довелось визнати принизливу зверхність над собою Російської імперії, то однодворці втрачають геть усе: суспільний статус, майно, станові права. Хоч польський нобілітет продовжував зберігати впливи на Поділлі, однак його положення було хитким. Ба більше, державі Романова вдається розколоти групу ідеологічно.

Приклад польської шляхти є прикритим зразком того, що стається із суспільством, що позбувається власної держави і перекладає відповідальність за своє майбутнє на інші народи. Попри розкол всередині шляхти, державотворча традиція та згуртування навколо міфу про польську єдність продовжували існувати в свідомості спільноти. В недалекому майбутньому ці чинники стали фактором відродження польської державності.

Список джерел та літератури

- БОВУА Д., 2007, Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. Львів: Кальварія.
- БОВУА Д., 2011, Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). Москва: Новое лит. обозрение.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, 1867, Санкт-Петербург: В Типографии II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии [Електронний ресурс]. Режим доступу: bit.ly/4cST55w
- ЦДІАУК, ф. 422, оп. 820, спр. 371, 61 арк.
- ЦДІАУК, ф. 442, оп. 317, спр. 72, 49 арк.
- ЦДІАУК, ф. 442, оп. 613, спр. 81, 126 арк.
- ЦДІАУК, ф. 442, оп. 810, спр. 182, 217 арк.
- ЦДІАУК, ф. 442, оп. 815, спр. 490, 115 арк.
- Центральний державний історичний архів України у місті Києві (ЦДІАУК), ф. 481, оп. 1, спр. 52, 26 арк.
- Archives du Ministère des Affaires Étrangères, C. P. Pologne 324, C. P. Pologne MD 34.
- BOBROWSKI, T., 1979, Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu. T. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

- IWASZKIEWICZ, J., 2022, Książka moich wspomnień. Kraków: Marginesy. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.taniaksiążka.pl/ksiazka-moich-wspomnien-jaroslav-iwaszkiewicz-p-1620493.html>
- LIPKOWSKI, L., 1913, Moje wspomnienia: 1849–1912. Kraków: Druk W. L. Anczica. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-lipkowski-l-moje-wspomnienia-1849-1912-krakow-1913-szlachta-dwor/2046337>

References

- Archives du Ministère des Affaires Étrangères, C. P. Pologne 324, C. P. Pologne MD 34.
- BOBROWSKI, T., 1979, Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu. T. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- BOVUA, D., 2007, Rosiiska vlada i polska shliakhta v Ukraini. 1793–1830 [Russian government and Polish szlachta in Ukraine. 1793–1830]. Lviv: Kalvariia. [In Ukrainian].
- BOVUA, D., 2011, Gordiev uzet Rossiiskoi imperii: vlast, shliakhta i narod na Pravoberezhnoi Ukraine (1793–1914) [Gordian knot of the Russian Empire: power, szlachta and people in Right Bank Ukraine]. Moskva: Novoe lit. obozrenie. [In Russian].
- IWASZKIEWICZ, J., 2022, Książka moich wspomnień [Book of my memories]. Kraków: Marginesy. [Online]. Available from: <https://www.taniaksiążka.pl/ksiazka-moich-wspomnien-jaroslav-iwaszkiewicz-p-1620493.html> [In Polish].
- LIPKOWSKI, L., 1913, Moje wspomnienia: 1849–1912 [My memories: 1849–1912]. Kraków: Druk W. L. Anczeca. [Online]. Available from: <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-lipkowski-l-moje-wspomnienia-1849-1912-krakow-1913-szlachta-dwor/2046337> [In Polish].
- Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii. Sobranie vtoroe, 1867, [Compilation of the laws of the Russian empire. Second Collection]. Sankt-Peterburh: V Tipografii II Otdeleniia Sobstvennoi E. I. V. Kantseliarii. [Online]. Available from: bit.ly/4cST55w [In Russian].
- Tsentralnyi Derzhavnyi Istorichnyi Arkhiv Ukrainy u misti Kyevi (TDIAUK), fond 481, opys 1, sprava 52, 26 arkushiv. [In Russian].
- TDIAUK, f. 422, op. 820, spr. 371, 61 ark. [In Russian].
- TDIAUK, f. 442, op. 317, spr. 72, 49 ark. [In Russian].
- TDIAUK, f. 442, op. 613, spr. 81, 126 ark. [In Russian].
- TDIAUK, f. 442, op. 810, spr. 182, 217 ark. [In Russian].
- TDIAUK, f. 442, op. 815, spr. 490, 115 ark. [In Russian].

Дві шляхти, дві долі: становище польського дворянства на Поділлі наприкінці XVIII–XIX ст.

Буття польської шляхти на теренах Поділля можна умовно поділити на два періоди. Протягом першого, що припав на 1795–1830 рр., політика Петербургу відносно верстви залишалась відносно м'якою. Шляхта переводилась у дворянський статус, представники групи могли претендувати на посади при державній службі, зберігалась свобода віросповідання. Ситуація докорінно змінюється після Листопадового повстання 1830–1831 рр., по завершенню якого Російська імперія бере курс на обмеження свобод польського дворянства.

Найбільшого краху зазнає дрібна шляхта. Одноворці, що залишались неоподаткованим станом і не поспішали присягати на користь імператору, були завадою для Російської імперії. Крім того, потенційну небезпеку Петербургу вбачав у політичній активності групи, що доклала руку до повстання. Згодом чиншова шляхта зрівнюється в правах з українським селянством. Соціальних і економічних утисків зазнає і велика шляхта, над якою відбулись ініційовані владою показові каральні процеси.

Освітня і культурна політика антипольського спрямування включала переслідування духовенства церкви і судові процеси над шкільництвом, закриття костьолів і релігійних шкіл, ліквідацію греко-католицизму та ін. Російський уряд усвідомлював, що боротьба з культурою є ефективним інструментом, що сприятиме забуттю поляками етнічної приналежності, тому не шкодував на це зусиль і фінансів.

Початкове ставлення урядовців Російської імперії до шляхти було звичайнісіньким окомилуванням. Польські повстання 1830–1831 рр. і 1863–1864 рр. стали лише приводом для початку репресивної політики відносно групи, що походила з ненависної суперниці Росії, Речі Посполитої. Подальше відношення імперських ідеологів мало на меті приниження і упокорення шляхти, перетворення її на другосортну фігуру станової ієрархії та слухняне знаряддя в руках Петербургу.

В хід йшли різноманітні заходи: дискримінаційні законодавчі акти, принизливі судові процеси, заслання на каторгу, переведення в розряд селян у випадку чиншової шляхти. Однак Російська імперія залишалась безсилою, адже польські землевласники продовжували переважувати на Поділлі та зберігати сильні впливи.

Ключові слова: велика шляхта, дворянство, Поділля, чиншова шляхта, Російська імперія, Листопадове повстання 1830–1831 рр., Січневе повстання 1863–1864 рр.

Mariia Melnychuk, PhD student, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Марія Мельничук, аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-5945-8026>

Received: 18.04.2024

Advance Access Published: October, 2024